

Wiola Próchniak
KUL

***Ruch myśli, czyli jak uczyć literatury i języka polskiego
w polskich szkołach sobotnich...***

*Myśli chodzą po głowie
mówi wyrażenie potoczne*

*wyrażenie potoczne
przecenia ruch myśli*

Zbigniew Herbert

Specyficzna sytuacja edukacyjna i realia życia w USA – a przede wszystkim dyktowane tymi realiami potencjał językowy uczniów szkół sobotnich – sprawiają, że środowiska polonijne odpowiedzialne za kształcenie dążą do tworzenia odpowiednich i różnorodnych materiałów edukacyjnych skierowanych do tego właśnie odbiorcy. Jedną z propozycji jest przygotowana przeze mnie książka *Literatura polska 20. i 21. wieku: teksty i ćwiczenia*.¹

Bliższe przyjrzenie się programom amerykańskich szkół sobotnich oraz zapoznanie się z istniejącymi podręcznikami ukazuje ich wtórność wobec programów i materiałów realizowanych w szkołach w Polsce. Dlatego też istotnym osiągnięciem było przygotowanie *Podstawy programowej dla uczniów polskich uczących się za granicą* (MEN 2010)², choć nauczyciele-praktycy nie są całkowicie przekonani co do trafności doboru proponowanych tam tekstów literackich. Wspomniany dokument stanowi jednak cenną bazę do tworzenia lokalnych programów nauczania języka polskiego, historii, kultury, geografii Polski oraz wiedzy o współczesnej Polsce, a także konstruowania materiałów dydaktycznych do kształcenia w tym zakresie.

Ostatecznie jednak dobór utworów w przygotowanym przeze mnie podręczniku nie jest dyktowany wyłącznie *Podstawą programową*. Na moje decyzje ten duży wpływ mieli nauczyciele szkół sobotnich w USA, z którymi konsultowałam propozycje tekstów, a także moje własne doświadczenia związane z obserwacją procesu dydaktycznego w amerykańskich szkołach sobotnich oraz współpracą z tymi placówkami (m.in. prowadzenie warsztatów i kursów dla nauczycieli polskich szkół doksztalających, zajęcia w ramach studiów podyplomowych) w New Jersey i Illinois, a także tworzenie materiałów dydaktycznych na potrzeby tych ośrodków. Świadomość odrębnego charakteru polonijnej szkoły uzupełniającej (kontekst kul-

¹ W. Próchniak, *Literatura polska 20. i 21. wieku: teksty i ćwiczenia*, Chicago 2014, ss. 303.

² Zob. http://www.polska-szkola.pl/file.php/1/Podstawa_programowa_INTERNET.pdf

turowo-językowy; ograniczenie czasowe; szkoła sobotnia jako swego rodzaju kontynuacja szkoły amerykańskiej) oraz kompetencji i potrzeb uczniów (deficyty w opanowaniu języka polskiego, który nie jest językiem dominującym; ograniczony do spraw codziennych kontakt z polską kulturą) sprawia, że w opracowanej przeze mnie książce na pierwszy plan wysuwa się celowe rozwijanie kompetencji komunikacyjnej, doskonalenie sprawności językowych, rozszerzanie zasobu leksykalnego oraz budowanie świadomości językowej na bazie wybranych tekstów literackich. Konsekwencją takiego nastawienia jest przesunięcie głównego akcentu kształcenia z gromadzenia wiedzy (np. historyczno-literackiej) na rozumienie przekazu językowego i doskonalenie umiejętności posługiwania się polszczyzną. W komunikacji dynamicznej – obok tradycyjnie pojmowanych sprawności językowych, do których należą recepcja mowy (rozumienie tekstów słuchanych i czytanych) oraz produkcja (mówienie, pisanie) – istotne są również: interakcja (ustna lub pisemna wymiana informacji pomiędzy dwiema osobami) i mediacja (działania pozwalające na komunikację między osobami, które nie mogą kontaktować się bezpośrednio) [zob. *Europejski system opisu kształcenia językowego*, 2003]. Każdy z wymienionych typów działań językowych można – i powinno się – w szkole polonijnej rozwijać. Kształcenie językowe jest jednak czasochłonne i dlatego w szkole polonijnej muszą ulec zmianie proporcje pomiędzy nauczaniem sprawności i wiedzy.

Moja propozycja to podręcznik literacko-językowy, ale przede wszystkim komunikacyjny – nastawiony na działanie językowe. Związane z konkretnymi tekstami literackimi zjawiska gramatyczne prezentowane są w ujęciu funkcjonalnym, ćwiczenia mają charakter wprowadzający, utrwalający i powtórzeniowy. Zakładam, że poszczególne elementy wiedzy stwarzają możliwość realizacji konkretnych celów komunikacyjno-pragmatycznych oraz rozwijają świadomość aksjologicznego aspektu zachowań językowych. Podręcznik jako taki jest ważnym punktem odniesienia w procesie dydaktycznym. Istotne jest jednak również to, by nauczyciele mogli podręcznikowe materiały adaptować do indywidualnych potrzeb uczniów, aby mogli inspirować się konkretnymi rozwiązaniami i zadaniami oraz tworzyć własne ćwiczenia. Mam nadzieję, że mój projekt daje takie możliwości.

Literatura polska 20. i 21. wieku adresowana jest do uczniów klasy maturalnej szkół sobotnich i obejmuje okres od 1918 r. do czasów obecnych. Spośród twórców reprezentowani są: Jan Lechoń, Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, Józef Czechowicz, Bruno Schulz, Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz, Sławomir Mrożek, Halina Poświatowska, Wisława Szymborska, Kornel Filipowicz, Miron Białoszewski, ks. Jan Twardowski, Zbigniew Herbert, Waław Iwaniuk, Irit Amiel, Krzysztof Kieślowski, Krystyna Janda, Marcin Król, Marcin Świetlicki, Tomasz Różycki. Podstawą podręcznika są 22 teksty: głównie wiersze, ale także proza poetycka, opowiadania, fragment powieści, fragment autobiografii, felietony. Wśród tekstów uzupełniających – kończących poszczególne rozdziały – znalazły się inne utwory wybranego twórcy, np. recenzja (Bruno Schulz na temat *Ferdydurke*), fragment wywiadu (Tomasz Różycki), artykuły prasowe (np. autorstwa Jana Nowaka-Jeziorańskiego) oraz inne notatki, komentarze, wypowiedzi prasowe i internetowe.

Pewne elementy stałe w dotychczasowych podręcznikach zostały w mojej propozycji pominięte, np. wprowadzenie do kolejnych epok pozostawiam nauczycielowi. Konstrukcja poszczególnych modułów – „od szczegółu do ogółu” – rozwija się indukcyjnie i w części finalnej pojawiają się ćwiczenia (np. na rozumienie tekstu czytanego), które są rodzajem podsumowania lub komentarza do określonego zjawiska kulturowego, wydarzenia historycznego, osiągnięć twórcy etc.

Każdy segment – rozdział podręcznika – zbudowany został według podobnego schematu:

- tekst utworu poprzedzony krótkim biogramem oraz zdjęciem autora;
- ćwiczenia (m.in. semantyczne, gramatyczne, ćwiczenia na rozumienie tekstu, ćwiczenia analityczno-interpretacyjne);
- budowanie kontekstu (np. wypowiedzi jednej lub kilku osób dotyczące wybranej sfery życia, dodatkowe informacje kulturowe, historyczne etc., ciekawostki);
- tematy i pytania do dyskusji oraz podsumowujące zadania pisemne.

Świadomym zabiegiem jest konstruowanie bardzo skondensowanych biogramów autorów poszczególnych tekstów. Dzięki temu o wybranym twórcy można „porozmawiać” według schematu: pytanie nauczyciela – odpowiedź ucznia na podstawie informacji zestawionych w ramce.³ Materiał każdej części skomponowany jest w ten sposób, że uczniowie w kolejnych etapach pracy muszą kilkakrotnie przeczytać tekst (np. wiersza). Ta ponawiana lektura wiąże się bezpośrednio z wykonywaniem ćwiczeń, ale pozwala też zobaczyć/usłyszeć w utworze coraz więcej. Jestem przekonana, że mechanizm ten dobrze służy stopniowemu oswajaniu się z tekstem literackim i prowadzi do przełamania swego rodzaju „automatycznej” niechęci uczniów wobec literatury, a szczególnie wobec poezji. Przy każdym tekście zamieszczonym w podręczniku proponowana jest określona formuła analityczno-interpretacyjna, która wydawała się najbardziej odpowiednia. Moim zamierzeniem jest pokazanie szerszego spektrum działań interpretacyjnych, które mogą być przy kolejnych analizach adaptowane zarówno przez nauczyciela, jak i przez uczniów jako znane im już techniki.

Podstawowym celem *Literatury polskiej 20. i 21. wieku* jest doskonalenie warsztatu czytelniczego uczniów i takie oswajanie ich z literaturą współczesną, a w szczególności z poezją, by nie utrwalali w sobie błędnych przekonań, że tekst literacki, a zwłaszcza wiersz, jest czymś, co ich przerasta. Co prawda literatura piękna jest dziś marginalizowana (zmierzch kanonu, ekspansja innych form przekazu etc.), nadal jednak pozostaje ona wyjątkowo ważną i w istocie niezastąpioną przestrzenią wymiany myśli, refleksji nad wartościami, poszukiwania

³ Inne rozwiązanie polega na przygotowywaniu przez uczniów krótkich prezentacji multimedialnych na temat poszczególnych twórców. W prezentacji można umieścić 5-7 ważnych informacji o życiu, pochodzeniu, zainteresowaniach, osiągnięciach etc. wybranej osoby. Dzięki skrótowej formule połączonej ze zdjęciami (muzyką, animacją) informacje zostaną łatwiej przyswojone przez wszystkich uczestników lekcji. Ważne jest również to, iż uczniowie współczesnej szkoły chętnie podejmują się takich zadań i z łatwością je realizują, a jednocześnie jest to dobra podstawa do uzyskania wysokiej oceny.

sensu, odwoływania się do dorobku przeszłości, zapisu i analizy teraźniejszości, formułowania nadziei na przyszłość. Wykształcenie umiejętności i nawyku czytania daje dostęp do świata „szerszego”, świata, w który nasza zwykła codzienność jest zanurzona. Ważną kwestią są też pewne podobieństwa pomiędzy poezją a hipertekstami, z którymi współczesna młodzież jest tak dobrze oswojona (głównie za sprawą internetu i gier komputerowych). W obu przypadkach – poezji i hipertekstu – mamy do czynienia z operowaniem semantycznym skrótem, z językiem abstrakcyjnym i metaforycznym, z autotelicznym zapętleniem, a jednocześnie są to formy polimorficzne, wieloaspektowe, otwarte, często stawiające czytelnikowi wysokie wymagania intelektualne albo domagające się zastosowania odpowiedniego klucza lektury.

Celem nadrzędnym zaprojektowanego przeze mnie podręcznika jest sprowokowanie uczniów do wyrażania po polsku własnych opinii, do rozmowy, dyskusji, sporu (a w konsekwencji także do formułowania coraz sprawniejszych pod względem języka i formy wypowiedzi pisemnych). W moim przekonaniu edukacja powinna być dialogiem, a jej – jak to ujmuje Jadwiga Kowalikowa – „optymalny model to rozwijany wspólnie przez nauczyciela i uczniów dyskurs”, stąd tak mocne w mojej propozycji „położenie nacisku na jawną i utajoną dialogowość toku lekcji”. Wśród poruszanych w materiałach tematów znalazły się więc takie pojęcia i zjawiska, jak: przyjaźń, miłość, rodzina, system wartości, patriotyzm i nacjonalizm, heroizm, emigracja, samotność, myślenie i postawa krytyczna, marzenia i sposoby ich realizacji, kariera i sukces, szczęście etc. Poszczególne partie podręcznika i poruszane w nich zagadnienia składają się nie tylko na program językowo-literacki, ale stanowią też podstawę do istotnych rozmów na ważne tematy. Uczniowie mają okazję do wyrażenia własnych przemyśleń, do sformułowania wątpliwości i niepokojów. Nauczyciel zaś powinien tworzyć atmosferę sprzyjającą wymianie myśli, dawać poczucie bezpieczeństwa intelektualnego oraz emocjonalnego: wspierać, zachęcać, dodawać odwagi. Powinien tym samym tworzyć szkołę, do której uczniowie chcą uczęszczać, którą zachowują w dobrej pamięci i być może kiedyś przeprowadzą do niej własne dzieci. Lekcje w szkole sobotniej nie mogą ograniczać się jedynie do poszerzania kompetencji językowych czy kulturowych, ale powinny wspomagać budowanie tożsamości uczniów, wzmacniać w nich chęć identyfikowania się z Polską i polskością.

Podręcznik *Literatura polska 20. i 21. wieku* ma charakter ćwiczeniowy i dotyczy to wszystkich jego komponentów. Nie tylko teksty pomocnicze, ale również pojawiające się w książce rysunki Sławomira Mrożka – luźno nawiązujące do poruszanych zagadnień – mogą i powinny zostać wykorzystane np. jako ćwiczenia semantyczne (można je opowiedzieć, umieścić w kontekście, rozszyfrować, objaśnić, zinterpretować). Takie rozwiązanie otwiera przestrzeń dialogu, stwarza możliwość mówienia własnym głosem, stawiania nieoczekiwanych pytań i twórczego szukania odpowiedzi. Dzięki temu stopniowe nabywanie biegłości językowej może łączyć z nie mniej ważnym poszerzaniem kompetencji w zakresie wiedzy kulturowej (znajomość polskiej historii, tradycji, systemu wartości etc.) oraz świadomości interkulturowej (szczególnie na poziomie odmienności między obecną na wyciągnięcie ręki kulturą amerykańską a odległą – przestrzennie – kulturą polską). Jak celnie ujmuje to Jadwiga Kowa-

likowa: „Nauczanie języka polskiego, które jest przecież czymś więcej niż zwykłym rozwijaniem i doskonaleniem umiejętności myślenia oraz pisania, musi więc pełnić funkcję nie znaną ani dydaktyce języka ojczystego ani obcego. Jest to funkcja integrująca. Polega ona na wzmacnianiu tego, co polskie przy jednoczesnym akceptowaniu tego, co niepolskie”.

Nauczyciele polonijnych szkół sobotnich upominają się o książkę dla nauczyciela, o rodzaj przewodnika po tej koncepcji nauczania języka i literatury polskiej, której wyrazem jest *Literatura polska 20. i 21. wieku*. Nim taki przewodnik powstanie, można kilka przynajmniej kwestii pokrótce objaśnić i skomentować.

W proponowanym sposobie nauczania nauczyciel powinien oddać głos uczniom, jednakże metoda ta nie zwalnia nauczyciela z pracy – wręcz przeciwnie. Pomijając oczywiste kwestie merytoryczne, nauczyciel odpowiada za integrację grupy, za stworzenie atmosfery zaufania, za zaciekawienie uczestników zajęć poruszonymi zagadnieniami, za wskazywanie i „otwieranie” ważnych tekstów kultury, za łączenie prezentowanych treści z doświadczeniem życiowym ucznia, za stworzenie na lekcji przestrzeni, w której wydarza się coś ważnego. Oddanie głosu uczniom nie spełni swojej roli, bez życzliwej, zaangażowanej i mądrej obecności nauczyciela, bo to właśnie ta mądra obecność potrzebna jest uczniom w czasie, gdy kształtuje się ich osobowość i tożsamość. Ostatecznie bowiem każdy podręcznik pełni funkcję jedynie mniej lub bardziej poręcznego narzędzia.

Nauczyciele szkoły polonijnej mogą i powinni zapożyczyć dobre wzorce dydaktyczne ze szkoły amerykańskiej, w której uczniowie od początku edukacji mają wiele okazji do wystąpień publicznych (początkowo na forum grupy/klas). Należy zachęcać uczniów do przygotowywania krótkich prezentacji na temat twórców, ciekawych wydarzeń, bieżących informacji.⁴ Kolejna możliwość to wywoływanie, a początkowo inscenizowanie dyskusji.⁵ Poszczególne zadania, wchodzenie w role, gry językowe i integracyjne oraz wszelkie inne sposoby aktywizowania uczniów powinny wynikać z celowego działania, zaangażowania i pomysowości nauczyciela. Na tym jednak jego rola się nie kończy. Stałym i powtarzającym się systematycznie elementem procesu dydaktycznego powinny być krótkie sprawdziany – wyłącznie na bazie zrealizowanego materiału. Im lepsze wyniki osiągają uczniowie dzięki samodzielnej pracy w klasie (a nie w związku z wypracowaniami przygotowanymi w domu, często przy pomocy dorosłych), tym wyraźniej dochodzi do głosu uruchamiana w ten sposób motywacja pozytywna. Nauczyciel zaś, znając swoich uczniów, potrafi tak różnicować zadania, by wykorzystywać i rozwijać sprawności, umiejętności, a także wiedzę tych, którzy je mają, a jednocześnie podnosić kompetencje tych, którzy muszą je doskonalić.

⁴ Uczniowie w ramach pracy domowej mogą przeglądać portale internetowe, a na każdej lekcji kolejny uczestnik zajęć krótko referowałby wybrane wydarzenie, uzasadniając swój wybór i podając 5 kluczowych wyrazów tematycznych do zapamiętania przez wszystkich.

⁵ Nauczyciel i/lub uczniowie konkretyzują temat; wyznaczeni przez nauczyciela zwolennicy i przeciwnicy określonej tezy przygotowują w zespole, a następnie prezentują dyktowane role argumenty; „sędzia” podsumowuje i rozstrzyga debatę. W innej formie „dyskusji sterowanej” wskazany uczeń może „przeistoczyć się” w wybraną osobę publiczną – także historyczną lub przedstawiciela określonego zawodu – i udzielić wywiadu, odpowiadając na pytania kolegów z klasy, którzy wchodzą w rolę dziennikarzy.

Literatura polska 20. i 21. wieku: teksty i ćwiczenia to podręcznik odwołujący się do zaangażowanej obecności nauczyciela, ale w swojej warstwie tekstowej, w problematyce, układzie i progresji ćwiczeń skierowany do uczniów. To właśnie wzgląd na dobro, potrzeby i rozwój uczniów wyznaczał kolejne etapy mojego działania: dobór tekstów i tematów, tworzenie ćwiczeń, konstruowanie kolejnych modułów struktury opartej na powtarzalności segmentów i jednocześnie prowadzącej do akumulacji umiejętności i wiedzy. Stąd obudowanie tekstu literackiego ćwiczeniami leksykalnymi i gramatycznymi oraz zadaniami rozwijającymi wszystkie sprawności, a także umieszczenie utworu w kontekście egzystencjalnym i kulturowym (lub kulturowo-historycznym), prowadzące nie tylko do odczytania powierzchniowej semantyki lub przekazu utylitarnego (użytkowego), ale także do odsłonięcia warstwy symbolicznej, do uchwycenia znaczeń głębszych i trudno komunikowalnych, do otwierania się na wartości duchowe. Tak pomyślany podręcznik ma prowadzić do rozwijania umiejętności uczniów w zakresie analizy, interpretacji i syntezy, a także formułowania i prezentowania własnych opinii i przekonań zarówno w mowie, jak i w piśmie. Przejrzyste, pozwalające na samodzielną pracę ćwiczenia mają dać uczniom poczucie komfortu płynące z głębszego rozumienia języka i treści weń wpisanych. Zadania dodatkowe (wyszukiwanie informacji w różnych źródłach, dokonywanie wyborów i podawanie argumentów, stawianie pytań i poszukiwanie odpowiedzi, ocenianie) mają rozbudzać ciekawość – czyli „ruch myśli” – i być źródłem inspiracji. A wszystko to w myśl sformułowanej przez Goethego zasady mówiącej, że dzieci powinny otrzymać dwie rzeczy: korzenie i skrzydła, co jest zadaniem nie tylko rodziców, ale także szkoły.